

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY G‘OYALARINING ZAMONAVIY TA‘LIM TIZIMIDAGI O‘RNI

Erkinboyeva Zilola

Andijon davlat pedagogika instituti

Tarix yo‘nalishi 201-guruh talabasi

Annotation. This article analyzes the scientific and pedagogical heritage of Mahmudkhoja Behbudiy, the leader of the Jadidism movement, and its relevance to the modern education system of Uzbekistan. Behbudiy's ideas on multilingualism, secular sciences, curriculum reform, and their integration into contemporary educational standards and innovative technologies are comprehensively investigated.

Key words: Mahmudkhoja Behbudiy, Jadidism, enlightenment, education reform, multilingualism, new method schools, textbooks, modern education, national heritage.

Yangi O‘zbekiston poydevorini barpo etish va jamiyatni har tomonlama modernizatsiya qilish sharoitida ta‘lim tizimini tubdan isloh etish, yosh avlodni intellektual va ma‘naviy jihatdan yetuk kadrlar qilib tarbiyalash davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda jahon ta‘lim maydonida raqobatbardosh bo‘la oladigan, kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘lgan shaxslarni shakllantirish jarayonida milliy ma‘rifatparvarlik an‘analariga, xususan, XX asr boshlarida Turkiston zaminida kuchli ijtimoiy-siyosiy va madaniy harakat sifatida bo‘y ko‘rsatgan jadidchilik namoyandalarining merosiga murojaat qilish g‘oyat dolzarb ahamiyat kasb etadi. Jadidchilik harakatining asoschisi va g‘oyaviy rahbari, buyuk mutafakkir va jamoat arbobi Mahmudxo‘ja Behbudiyning pedagogik, ilmiy va publitsistik qarashlari o‘z davrining ijtimoiy muammolarini hal etishga qaratilgan bo‘lishi bilan birga, bugungi zamonaviy ta‘lim paradigmasining asosiy maqsad va vazifalari bilan hamohangdir [1].

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z davrining ijtimoiy-madaniy inqirozidan chiqishning yagona yo‘lini xalqni ma’rifatli qilishda, maktab va maorif tizimini tubdan isloh etishda ko‘rdi. Uning fikricha, taraqqiyotga erishish uchun faqatgina diniy ilmlar bilan cheklanib qolmasdan, balki dunyoviy fanlarni, texnika va texnologiyalarni chuqur o‘zlashtirish zarur edi. Behbudiy o‘zining sarmazmun publitsistik maqolalarida va amaliy faoliyatida millat yoshlarining tafakkurini uyg‘otish, ularni jahon sivilizatsiyasi yutuqlari bilan tanishtirish g‘oyasini ilgari surdi. Mutafakkirning «Ikki tili emas, to‘rt tili lozim» degan mashhur chaqirig‘i bugungi kun nuqtai nazaridan ham o‘zining hayotiyligini yo‘qotmagan. U yoshlarni o‘z ona tili (turkiy/o‘zbek tili) va diniy ilmlarni mukammal bilish bilan birga, fors, arab hamda rus va Yevropa tillarini o‘rganishga undadi [2]. Bu g‘oya hozirgi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim siyosatidagi ko‘ptillilik (multilingualism) prinsipi, xorijiy tillarni o‘qitishni takomillashtirish hamda yoshlarning global axborot makoniga integratsiyalashuvini ta’minlash borasidagi islohotlar bilan bevosita bog‘liqdir.

Behbudiy tomonidan asos solingan «usuli jadid» (yangi usul) maktablari ta’lim metodikasi jihatidan ham inqilobiy qadam bo‘lgan edi. Ushbu maktablarda savod o‘rgatishning an’anaviy, mexanik yod olishga asoslangan «abjad» usulidan voz kechilib, tovush tizimiga asoslangan ovozli (fonetik) metod joriy etildi. Bu esa bolalarning qisqa muddat ichida savodxon bo‘lishini, matnlarni tushunib, tahlil qilib o‘qishini ta’minladi [3]. Zamonaviy ta’lim tizimida keng qo‘llanilayotgan kompetensiyaviy yondashuv, xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) talablari ham aynan o‘quvchilarning matnni o‘qib tushunishi, undan amaliyotda foydalana olishi va mantiqiy xulosalar chiqarishiga qaratilgan. Binobarin, Behbudiy asrlar muqaddam ta’lim metodikasini quruq yodlashdan mantiqiy fikrlashga yo‘naltirish lozimligini anglab yetgan va buni amaliyotga tatbiq etgan ilk o‘zbek pedagoglaridan biridir.

Bundan tashqari, Mahmudxo‘ja Behbudiy darsliklar yaratish va o‘quv-uslubiy adabiyotlarni shakllantirish masalasiga alohida e’tibor qaratdi. Uning

qalamiga mansub «Risolai asbobi savod», «Muxtasari tarixi islom», «Amaliyoti islom», «Risolai jug‘rofiyayi umroniy» va «Kitobat ul-atfol» kabi darsliklar o‘z davrining eng ilg‘or o‘quv qo‘llanmalari bo‘lib, ularda diniy bag‘rikenglik, vatanparvarlik, iqtisodiy va geografik bilimlar uyg‘unlikda berilgan [4]. Bugungi kunda umumiy o‘rta va oliy ta‘lim tizimida milliy darsliklarning yangi avlodini yaratish, darsliklar mazmuniga integratsiyalashgan fanlar (STEM ta‘limi) va zamonaviy ijtimoiy-gumanitar bilimlarni kiritish jarayonida Behbudiyning darslik yaratish metodologiyasidan andoza olish muhim hisoblanadi. Zero, uning darsliklarida axloqiy tarbiya bilan amaliy-dunyoviy bilimlar hech qachon bir-biriga qarama-qarshi qo‘yilmagan, aksincha, bir-birini to‘ldirib kelgan.

Behbudiylar qarashlarida teatr san‘ati va matbuot ham ta‘lim-tarbiyaning ajralmas qismi, ommaviy ma‘rifat maskani sifatida talqin qilingan. Uning «Teatr — bu ibratxonadir» degan hikmatli so‘zi tagida ulkan pedagogik ma‘no yotadi. Mutafakkir teatr sahnasini jamiyatning kamchiliklarini ko‘rsatib beruvchi, insonlarni ezgulikka, ilm-fan chorrahalariga yetaklovchi qudratli tarbiya vositasi deb bildi. U yozgan «Padarkush» dramasi ham Turkistonda real hayotiy fojialarni ko‘rsatish orqali yoshlarni ilmsizlik va jaholatning ayanchli oqibatlaridan ogoh etishga xizmat qildi [5]. Zamonaviy pedagogikada innovatsion va interaktiv usullardan biri sifatida e‘tirof etiladigan «keys-stadi» (case study), rolli o‘yinlar va dramatik pedagogika (drama education) elementlari mohiyatan Behbudiyning teatr orqali tarbiya berish konsepsiyasi bilan uzviy bog‘liqdir. Hozirgi dars jarayonlarida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, o‘quvchilarda ijtimoiy empatiya va muammoli vaziyatlardan chiqish ko‘nikmalarini shakllantirishda ushbu meros fundamental asos bo‘la oladi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida oliy va o‘rta maxsus ta‘lim tizimida kredit-modul tizimining joriy etilishi, talabalarning mustaqil ta‘lim olishiga keng yo‘l ochilishi ham jadid bobolarimiz, xususan Behbudiyning «o‘z ustida mustaqil ishlash», «dunyo voqealaridan boxabar bo‘lish» chaqiriqlari bilan to‘la mos keladi. Behbudiylar «Samarqand» gazetasi va «Oyna» jurnalini tashkil etib, ularda

nafaqat siyosiy-ijtimoiy maqolalar, balki ilm-fanning turli sohalariga oid ilmiy ma'lumotlarni muntazam e'lon qilib bordi [6]. Bu esa jamiyatda uzluksiz ta'lim (lifelong learning) va axborot savodxonligini oshirishning ilk poydevori edi. Hozirgi raqamli texnologiyalar asrida yoshlarda media-savodxonlik va axborotni filtrlash qobiliyatini shakllantirish zarurati tug'ilgan bir paytda, Behbudiyning matbuotdan pedagogik maqsadlarda foydalanish mahorati katta darsdir.

Behbudiyning ma'rifatparvarlik konsepsiyasida xotin-qizlar ta'limi va ularning ijtimoiy hayotdagi o'rnini oshirish masalasi ham muhim o'rin tutadi. U jamiyatning madaniy darajasi bevosita ayollarning savodxonligi va ma'naviyatiga bog'liq ekanligini chuqur anglagan. Behbudiyni o'z maqolalarida onalarni ma'rifatli qilish orqali kelajak avlodni sog'lom va intellektual salohiyatli qilib tarbiyalash mumkinligini asoslab berdi [7]. Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda xotin-qizlarning ta'lim olishi uchun yaratilayotgan keng imkoniyatlar, ularni oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini oshirish hamda ilmiy faoliyatga jalb etish borasidagi davlat siyosati strategiyasi Behbudiyni ilgari surgan gender-pedagogik qarashlarning qonuniy va amaliy davomidir.

Shuni ham alohida ta'kidlash joizki, Mahmudxo'ja Behbudiyni ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va iqtisodiy barqarorligi masalasiga ham jiddiy e'tibor qaratgan. U maktablarni faqatgina davlat yoki xayriya jamiyatlari hisobiga emas, balki xalqning ixtiyoriy badallari, vaqf mulklarini isloh qilish va tadbirkorlik subyektlari bilan hamkorlik orqali rivojlantirish g'oyasini qo'llab-quvvatlagan [3]. Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalariga akademik va moliyaviy mustaqillikning berilishi, ta'limda davlat-xususiy sheriklik tamoyillarining joriy etilishi hamda innovatsion jamg'armalarning tashkil etilishi Behbudiyni asos solgan iqtisodiy-maorifiy modelning zamonaviy ko'rinishi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Mahmudxo'ja Behbudiyni pedagogik g'oyalari va ma'rifatparvarlik faoliyati shunchaki tarixiy meros emas, balki bugungi zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish, maktab va oliy o'quv yurtlari dasturlarini takomillashtirish uchun dasturilamal bo'lishga loyiq boy xazinadir. Uning

ko‘ptillilik, dunyoviy fanlarni mukammal egallash, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish hamda ta'limni amaliyot bilan bog‘lash borasidagi qarashlari Yangi O‘zbekistonning ta'lim konsepsiyasida o‘zining amaliy ifodasini topmoqda. Biz bo‘lajak pedagoglar va tarixchi olimlar zimmasidagi eng muhim vazifa — ushbu bebaho merosni chuqur tadqiq etish, uning metodologik asoslarini yosh avlod ongiga singdirish hamda zamonaviy raqamli va innovatsion ta'lim muhitida uning yangi qirralarini ochib berishdan iboratdir.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar:

1. Aliev A. Mahmudxo‘ja Behbudiyning ijtimoiy-siyosiy va pedagogik qarashlari. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2019. – 184 bet.
2. Behbudi Mahmudxo‘ja. Tanlangan asarlar. Mas'ul muharrir: B. Qosimov. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2006. – 280 bet.
3. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari: Tarix va metodika. – Toshkent: "Universitet", 2012. – 210 bet.
4. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti va ma'rifatparvarlik harakati. – Toshkent: "Fan", 2021. – 320 bet.
5. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma'rifat, fojia. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2002. – 176 bet.
6. Zamonov A. O‘zbekiston tarixi (Jadidchilik harakati sahifalari). O‘quv-metodik qo‘llanma. – Toshkent: "Tafakkur", 2018. – 207 bet.
7. Ziyayeva D. Turkiston jadidlari va ta'lim tizimidagi islohotlar. – Toshkent: "Akademnashr", 2015. – 145 bet.